

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:1 • 2014

Arbetarrörelsens ledare

LARS BERGGREN* *Lunds universitet*

Pauli, Petra, *Rörelsens ledare: Karriärvägar och ledarideal i den svenska arbetarrörelsen under 1900-talet* (Göteborg: Göteborgs universitet 2012). 205 s.

Avhandlingens disposition och huvudresultat

Petra Paulis avhandling tar sitt avstamp i de senaste ledarbytena i det socialdemokratiska partiet, valen av Håkan Juholt och Stefan Löfven. Dessa har det gemensamt att de karaktäriserats som traditionella ledare med en bakgrund i arbetarklassen. Utifrån detta ställer Petra Pauli uppgiften att undersöka ledaridealen inom arbetarrörelsen; hur och varför de fått sin utformning. Ambitionen är att studera ledaridealen i ett spänningsfält mellan rörelse och ledning samt utifrån problematiken att ledare riskerar att förborgerligas i de nya sociala sammanhang han eller hon kommer att verka inom.

Pauli specificerar närmare genom att formulera tre underfrågor: 1) "Hur har förhållandet mellan ledarideal och karriärvägar utvecklats inom arbetarrörelsen under 1900-talet?"; 2) "Vilken betydelse har förändringarna i ledaridealets innehåll [haft] för ledarnas legitimitet i rörelsen?"; 3) "Hur förändras det klassbaserade ledaridealet när det utökas med ytterligare en komponent – kön?" (s. 22).

Som teoretisk utgångspunkt används en klassisk studie av sociologen Robert Michels från 1911. Enligt Michels innebar professionaliseringsprocessen inom arbetarrörelsen att ledare i större utsträckning rekryterades från andra klasser och skikt än arbetarklassen. Genom att de alltmer blev tjänstemän och således medelklass blev resultatet ett förborgerligande, en process som Michel kallar för oligarkins järnlag.

Metoden i avhandlingen är prosopografisk, vilket innebär att en grupp människor som har mycket gemensamt studeras med avseende på exempelvis social bakgrund och utbildning samt hur de olika personernas resurser (eller ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital) fördelas. Paulis urval består av 53

* Fakultetsopponent; professor i historia

ledamöter i SAP:s verkställande utskott och 37 personer i LO:s arbetsutskott. Eftersom 11 personer suttit med i båda församlingarna ingår totalt 79 personer i undersökningen. Detta urval kompletteras med en tilläggsgrupp från SAP:s partistyrelse, LO:s landssekreterariat och socialdemokratiska statsråd. I en kohortundersökning studeras socialt ursprung, utbildning, karriärvägar samt organisatoriskt (politiskt och fackligt) kapital. De i undersökningen ingående personerna delas in i fem olika generationer med utgångspunkt från partiledarna: 1) Hjalmar Branting; 2) Per Albin Hansson, Gustav Möller, Ernst Wigforss; 3) Tage Erlander, Gunnar Sträng, Sven Andersson, Sven Aspling; 4) Olof Palme, Ingvar Carlsson; 5) Göran Persson, Mona Sahlin.

Genom en närläsning av de olika personernas memoarer har Pauli gjort en tematisering utifrån markörer som legitimerat och reglerat förhållandet mellan ledaren och rörelsen. Tre övergripande teman är klass, ledaregenskaper och kön.

I de två första empiriska kapitlen redogör Pauli för rekrytering och karriärvägar i SAP och LO. Hans Normans schema för social klassificering används för att undersöka den sociala bakgrunden, det vill säga vilka klasser och sociala skikt ledarna härstammade från. Pauli konstaterar att endast en tredjedel av ledamöterna i det verkställande utskottet (VU) kom från arbetarklassen sett över hela perioden 1900–1999, medan samtliga LO-ordföranden av förklarliga skäl hade arbetarbakgrund. Särskilt ledarna i de två första generationerna rekryterades i större utsträckning än senare från tjänstemannaskikt, vilket stämmer väl in i mönstret – såväl nationellt som internationellt – att sociala rörelser till en början hade ett ledarskikt av ”högre” social bakgrund än medlemmarna. Pauli konstaterar att detta började lösas upp i den andra generationen, men att särskilt den tredje generationen rekryterades från arbetarhem. Hon tolkar detta utifrån att SSU fick en allt större betydelse som rekryteringsbas. Så småningom svängde pendeln igen, och i den femte generationen hade bara en femtedel arbetarbakgrund. Pauli för ett resonemang kring betydelsen av att rekrytera ledamöter med olika kompetenser och att det tidvis var viktigare med ideologisk övertygelse än arbetarbakgrund. Ledningsgruppen var välutbildad: en tredjedel hade bedrivit akademiska studier, en tredjedel hade utbildning från folkhögskolor och en tredjedel hade enbart folkskola eller folkskola och yrkesutbildning. Här pekar Pauli särskilt på vikten av utbildning när partiet blev statsbärande. I synnerhet den tredje generationen utmärker sig genom att folkhögskolorna spelade en viktig roll. Då hade – med Åsa Linderborgs ord – experter och agitatorer smält samman till en ny grupp, de rörelseintellektuella. Under 1950- och 1960-talen var emellertid fler socialdemokratiska ledare än tidigare akademiskt utbildade, medan folkhögskolestudiernas betydelse minskade.

Pauli undersöker noga olika tänkbara karriärvägar: SSU, Kvinnoförbun-

det och arbetarpresen. Hon kan konstatera att ledare med låg utbildning i större utsträckning hade kommunalpolitisk erfarenhet. Detta var i synnerhet fallet för den tredje generationens ledare, medan erfarenheter från SSU och studentföreningar var viktigare i den fjärde generationen. En ökad betydelse av ett lokalpolitiskt deltagande under 1990-talet kan förstås mot bakgrund av den medvetna linjen att decentralisera ledningen genom att ta in fler med kommunalpolitisk erfarenhet. I de två första generationerna var det vanligt att statsråden kom från VU, medan det snarare blev på motsatt sätt när partiet blev statsbärande. Detta tolkar Pauli som ett tecken på en ökad professionalisering och att VU blev mera ministerstyrt. En annan förändring var att man under 1990-talet inte längre betraktade det politiska uppdraget i partiets tjänst som livslångt, utan som något man utförde under en bestämd tid.

Rekryteringsbasen för LO-ledare förändrades inte under 1900-talet, utan det ledande skiktet i landssekretariatet kom från arbetarklassen. Detta kan tolkas mot bakgrund av att LO:s roll var att tillvarata medlemmarnas intressen. De flesta hade också låg utbildning, för det mesta sju års folkskola eller nioårig grundskola, kanske kombinerat med praktisk yrkesutbildning. Drygt 30 procent hade också gått på folkhögskola. Det fanns en medveten strävan att rekrytera personer som hade vad som ansågs vara den rätta klassbakgrunden; i stället för att rekrytera akademiker satsade man på egen utbildning av funktionärer. Akademiker rekryterades förvisso som utredare och experter, men de hade inte tillträde till de högsta beslutande organen. Yrkesbakgrunden och erfarenheten av arbetsplatser värderades mycket högt. Det var dock få i LO-ledningen som vände tillbaka till produktionen efter tiden som ledare.

Många ledare inom LO var relativt unga när de rekryterades till förtroendeuppdrag i de centrala medlemsförbunden. Det var ett viktigt "kapital" att ha haft denna typ av förtroendeuppdrag för att avancera till landssekretariatet, men under 1970-talet blev erfarenheter från den lokala nivån alltmer attraktiva om man ville göra facklig karriär. Det var också viktigt att komma från "rätt" förbund; många i det ledande skiktet rekryterades från Metall eller från Träarbetareförbundet. Under 1970-talet märktes en viss förändring, genom att Kommunal blev allt viktigare. LO-ledningen dominerades av män, vilket motiverades med att det var klass och inte kön som formade grunden för organisationen. Pauli diskuterar också relationen mellan partiet och fackföreningsrörelsen. LO:s ordförande var en självskrivna ledamot av partiets verkställande utskott alltsedan 1900-talets första år. Trade-unionister verkade för en mera självständig fackföreningsrörelse och detta präglade relationerna på 1920-talet. Efter det socialdemokratiska regeringstillträdet 1932 blev det allt viktigare med en nära samverkan. Denna

ställdes i kritisk belysning under 1990-talet, men det var hela tiden självskrivet att LO-ledare också var medlemmar i partiet. Liksom när det gällde rekryteringen till partiet spelade SSU en viktig roll för rekryteringen till ledande poster inom fackföreningsrörelsen. När studerande ungdom fick en allt större betydelse i SSU, under den femte generationen, minskade dock dess roll som rekryteringsbas.

Det var ovanligt att LO-ledarna också satt i riksdagen, vilket kan förstås utifrån att de inte ville riskera att ha dubbla lojaliteter. Det fanns inom fackföreningsrörelsen en misstänksamhet mot politiker och farhågor för att politisk verksamhet skulle inverka menligt på den fackliga verksamheten. En viktig slutsats är att LO-ledamöter som rekryterades till ledande partiuppdrag eller till ministerposter lämnade de fackliga uppdragen för att undvika en intressekonflikt. Rörelsehistorikernas framställningar om ett gemensamt fackligt-politiskt ledarskap stämmer alltså inte.

Efter den empiriska redovisningen i kapitel två och tre drar Pauli slutsatsen att Robert Michels tes inte håller när det gäller den svenska arbetarrörelsen. Rörelsen lyckades på ett alltmer effektivt sätt "använda rekryteringsstrategier och karriärvägar för att behålla medlemmarnas och arbetarklassens kontroll över de ledande uppdragen" (s. 99).

I kapitel fyra undersöks arbetarrörelsens ledarideal, och Pauli konstaterar att rörelsen framställde ledarna som att de inte var karriärer eller influerade av borgerliga värderingar. Ledarna framhöll sin bakgrund i arbetarklassen genom skildringar av barndom och uppväxt. Även om uppväxtvillkoren förändrades genom 1900-talet genomsyras memoarerna av likartade teman. När Per Nuder och Mona Sahlin skrev om sina erfarenheter ändrades berättelserna något, men samtidigt kunde de anknyta till de mera traditionella berättelserna. Ingen av dem hade växt upp i fattiga arbetarfamiljer, men de kunde uppvisa kunskaper om arbetarrörelsens värderingar och samhällliga betydelse. Eftersom de inte hade egna erfarenheter av hur det var att växa upp i arbetarmiljöer kunde deras trovärdighet dock ifrågasättas. Ledare som själva inte kom från arbetarklassen fick tona ned sin egen bakgrund och detta gav ledare med "rätt" bakgrund ett större spelrum.

I memoarerna framställde ledarna det som att de gick in i politiken utan tanke på egen vinning och med rörelsens bästa för ögonen. Lojalitet var en viktig del av ledarnas självbild. Ledarna bidrog med sin kompetens och ställde sig i rörelsens tjänst. Om rörelsen ville att man skulle ta ett uppdrag accepterade man. Kring sekelskiftet 2000 fick memoarerna "...en ny funktion och förvandlades till ett maktmedel där ledarna i elitskiktet anklagade varandra för att ha förskingrat partiets och rörelsens arv" (s. 127). Kritik mot lojalitetsidealet kunde föras utifrån demokratiska principer, men när personliga egenskaper och drivkrafter fokuserades i större utsträckning, så

tappade lojalitetstänkandet mark. Därtill ledde en mer differentierad medlemskader till svårigheter att upprätthålla ett samlat ledarideal.

I kapitel fem undersöker Pauli hur klass kompletterades med kön i en situation då kraven på ökad jämställdhet blev allt större. När Ulla Lindström gav ut sina memoarer 1969 kritiserade hon de manliga ledarnas inställning till kvinnorna i politiken. Ledarna förespråkade jämställdhet i sina memoarer men praktiken såg annorlunda ut. Eftersom rörelsen ville rekrytera medlemmar från de olika organisationerna blev ledaridealet automatiskt manligt. Då kvinnorna hade svårt att komma in i rörelsen underifrån lyckades de inte heller ta sig till toppen. Kvinnoförbundet blev inte någon rekryteringsbas.

Pauli skriver att de manliga ledarna försökte upprätthålla klassbaserade rekryteringsmönster för att inte ledarskapet skulle förborgerligas. När jämställdhetsdelegationen tillsattes 1973 var det en målsättning att fler kvinnor skulle bli aktiva på alla nivåer. Samtidigt var de fackliga ledarna avvaktande. Pauli skriver att det var den alltmer radikala kvinnorörelsen i kombination med att det politiska ledarskapet förändrats som låg bakom. Det blev lättare för kvinnor att bli statsråd, även om det dröjde länge innan VU öppnades. "Att kvinnliga kandidater betraktades som inkompetenta berodde vanligtvis på att de kvinnor som fördes fram nästan alltid bröt mot de mönster som etablerats av de manliga föregångarna." (s. 159).

Underrubriken "Från klass till kön" syftar på en förändring från 1990-talet och framåt. Pauli skriver att "...feminismens integration i rörelsens ideologi är förvånande nog inte utforskad trots att den i grunden förändrade rörelsens ideologiska grundval, förhållandet mellan kvinnor och män samt rörelsens sätt att förhålla sig till sin historia" (s. 160). Hon skriver vidare att klass underordnades kön, och att konsekvensen blev att "man frångick den traditionella principen att alltid sätta organisationens bästa i förgrunden. Detta ledde till att lojaliteten med organisationen krackelerade och konflikter mellan olika falanger flyttade in i partiet." (s. 163). Pauli redogör också för den kvinnoförtryckande jargongen som innebar att kvinnorna betraktades som objekt och att kvinnorna inte kände sig hemma i rörelsen. Efter hand väcktes en ny insikt i partiet, formulerad av Mona Sahlin: kön och klass jämsställdes. Problemet var att "när arbetarrörelsen förlorade sin klassprofil förändrades organisationens grundförutsättningar, men också förmågan att attrahera en tydlig målgrupp" (s. 170).

Teoretiska utgångspunkter

Robert Michels teori har som framgått valts som utgångspunkt för avhandlingen. Pauli stämmer av mot Michels när det gäller förborgerligande, SSU:s roll, arbetarpressens betydelse, utbildningen samt fackliga ledare som blev tjänstemän. Det finns dock inte någon mera utbyggd diskussion om

teorivalet. Michels utformade en generaliserande teori utifrån bland annat masspsykologiska utgångspunkter. En närmare problematisering av dessa skulle ha varit på sin plats. Det finns inte heller någon mera genomarbetad diskussion om begreppet förborgerligande. Hade det samma innebörd under hela undersökningsperioden eller betydde det något annat när samhället – och därmed även rekryteringsvägarna – förändrades?

Pauli nämner Pierre Bourdieu, men skriver att hon inte använder hans teori som teoretiskt ramverk utan som metodiskt verktyg för att synliggöra resurser och handlingsutrymmen. Därför diskuteras inte begrepp som habitus eller kulturellt kapital som teoretiska verktyg, trots att de skulle ha varit till stor hjälp vid analysen av till exempel berättelserna om klassmedvetande och politiskt engagemang. Ett exempel är betydelsen av att tillhöra en aktiv familj och av skötsamhetsidealen i rörelsen. Eftersom begrepp som kulturellt och socialt kapital förekommer i avhandlingen kunde en tydligare koppling till Bourdieu ha bidragit till att lyfta undersökningen teoretiskt.

Ett annat sätt att berika avhandlingen hade varit att förankra diskussionen om politiska generationer teoretiskt. Här kunde till exempel Karl Mannheims generationsteorier ha utgjort en inspirationskälla. Även teorier om makt och legitimitet skulle ha kunnat komma till pass för att förstå hur ledarnas politiska legitimitet skapades.

Avhandlingen hade också vunnit på en tydligare inplacering i vissa forskningslägen. Här saknas till exempel i stort diskussioner om internationell forskning och – med undantag av Michels – internationella jämförelser. Genom en tydligare inplacering skulle också en diskussion om hur undersökningen förändrat forskningsfronten gett större eftertryck åt resultaten. Pauli skulle också ha kunnat motivera periodiseringen mera utförligt. Alternativa sätt att periodisera skulle till exempel kunna ha diskuterats utifrån samhällsliga förändringar.

Memoarerna som källa

En viktig källkategori i avhandlingen är de memoarer som skrevs av rörelsens ledare. Pauli visar på ett fruktbart sätt hur självbiografierna kan användas för att förstå ledarnas bakgrund. Hon knyter an till Rolf Torstendahls teori om performativa yttranden. Här efterlyser jag en djupare diskussion, särskilt när det gäller poängen att sådana yttranden kan utgöra en del av en händelsekedja. Memoarerna måste betraktas utifrån den historiska kontexten. Varför och i vilken politisk situation skrevs de? Vilka syften låg bakom? Hade memoarförfattarna politiska motiv med sina böcker, exempelvis att förändra politiken inom eller utanför partiet? Dessa frågor diskuteras förvisso av Pauli, men detta kunde ha gjorts mera systematiskt.

Åsa Linderborg har påpekat att ledarnas memoarer inte handlar om

gräsrotterna eller om motsättningar i arbetarkollektivet, men jag kan inte se att Pauli lyfter fram detta. Här kunde författaren ha använt sig av forskning om hur olika motsatta berättelser ställts emot varandra och hur det tidvis stått en kamp om tolkningsföreträdet. Eftersom hon försöker komma åt de berättelser som förmedlas i memoarerna kunde hon ha knutit an till berättelse teorier av det slag som under ett antal år har inspirerat många historiker. En berättelse teoretisk ansats skulle ha kunnat vara till hjälp för att på ett djupare sätt avtäckta och diskutera berättelsernas teman och troper.

I vissa fall skulle också berättelserna i memoarmaterialet kunnat tolkas på ett alternativt sätt. Ett exempel är när Pauli skriver att Ernst Wigforss pekar på två vägar att bli politiker, agitatorn och experten, och att agitatorn hade kortare väg. Jag tolkar honom inte så, utan att problematiken är en annan, nämligen att akademikern kan komma in i politiken antingen som agitator eller expert och att alla partier behöver intellektuella. Om akademikern är både expert och agitator kan han lättare få ansvar och ledande uppdrag.

Frågan om hur man kan tolka memoarer kontra dagböcker kunde också ha diskuterats mera utförligt. Pauli framhåller att Tage Erlander i memoarerna är noga med att understryka att Karin Kock utsågs som statsråd utifrån kvalifikationer, vilket ansågs särskilt viktigt eftersom hon var den första kvinnan i regeringen. I dagboken framgår det, skriver Pauli, snarast att hon utsågs för att hon var kvinna. Detta förefaller vara en rimlig tolkning, ett intressant exempel på skillnaden mellan dessa typer av källor. Men när Pauli sedan skriver om Hildur Nygren ger hon snarast företräde åt memoarerna framför dagböckerna. Hon skriver att Erlander och partiledningen hellre ville samarbeta med Bondeförbundet än att ha en kvinna som statsråd. I dagboken framträder en rad skäl, men Bondeförbundet nämns över huvud taget inte. När det gäller Karin Kock ger Pauli således företräde åt dagboken framför memoarerna, medan hon inte gör detta när det gäller Hildur Nygren.

Dessa problem aktualiserar också memoarernas förhållande till andra källor. Det är onekligen en styrka att memoarer används, men jag skulle gärna ha sett en mera utbyggd diskussion om andra, kompletterande källtyper som till exempel brev och protokoll.

Social förändring och klassificering

Avhandlingsförfattaren väljer att använda sig av Hans Normans klassificeringsschema, men varför just detta? Sociala klassificeringar kan alltid diskuteras och det är svårt att finna ett nöjaktigt schema. Men just en sådan problematisering saknar jag. Hur kan man till exempel differentiera mellan kvalificerade och icke kvalificerade arbetare? Skall en lokförare klassificeras

som en kvalificerad arbetare eller en arbetsledare? När det gäller sådana överväganden kunde tidigare forskning ha varit till stor hjälp.

Ett annat problem är att produktionen förändrades och därmed innebörden i begrepp som kvalificerad och okvalificerad arbetare. Detta gör att det kan bli vanskligt att göra jämförelser över tid när det till exempel gäller ledarnas tidigare yrkesbanor. Likväl gör Pauli sådana jämförelser, som i följande citat:

Även LO-ledarna kan till en början sägas tillhöra arbetararistokratin, då samtliga fram till 1920-talet varit verksamma i kvalificerade arbetaryrken. Därefter rekryterades LO-ledarna nästan bara bland de okvalificerade arbetarna och i synnerhet bland industriarbetarna i Metallarbetarförbundet och de olika Träförbunden... Kvalificerade arbetare återfanns även fortsättningsvis bland LO-ledarna, men i betydligt mindre omfattning än vid seklets början. (s. 78).

Pauli tar på ett bra sätt upp problemen med att yrkestillhörighet ibland av rörelsen angetts på ett sådant sätt att den skall passa in i berättelsen. Att Sven Asplings yrke uppges som sågverksarbetare i stället för laboratoriebiträde illustrerar detta. Att kategorin springpojke valts bort kanske hänger samman med att man ville framhäva att ledarna hade erfarenhet av "riktiga" arbetaryrken.

Pauli skriver att det faktum att det under 1970- och 1980-talen blev vanligare med personer med akademiska studier bland ledarna kan tolkas som ett uttryck för professionalisering och förändring i fråga om efterfrågade kompetenser. Men kan det inte lika gärna tolkas mot bakgrund av utbildningssektorns expansion?

Egentligen är det en mycket liten population det rör sig om. Förvisso kan man se ett mönster genom att tredje generationens ledare inom partiet dominerades av arbetarsöner, men slutsatsen att detta kan förklaras av SSU:s utveckling bygger enbart på åtta personer. Vad hade hänt om författarna hade valt ut fler ledare som inte tillhörde VU/AU? Min egen kompletterande undersökning tyder på en något annorlunda rekryteringbas.

Pauli skulle också kunnat plöja djupare när det gäller villkoren för medlemskap och hur rekryteringsvägarna till partiet förändrats över tid. Utbildningssystemets förändring kan vara en sådan viktig faktor. De politiska skiljelinjerna betydde också en del för hur ledarna fick sin legitimitet, inte enbart den sociala bakgrunden.

Slutord

Med sin avhandling *Rörelsens ledare* har Petra Pauli lämnat ett substantiellt bidrag till forskningen om hur ledarna inom arbetarrörelsen har rekryterats till de högsta posterna i SAP:s verkställande utskott och LO:s arbetsutskott. Avhandlingen bygger på en gedigen genomgång av faktorer som socialt ursprung, utbildning, karriärvägar och organisatoriskt kapital samt på analyser av ett omfattande memoarmaterial. Inte minst det senare har på ett förtjänstfullt sätt använts för att komma åt berättelserna och idealen. Diskussionen om hur ledaridealerna utformades och förändrades, till exempel under krisen på 1990-talet och genom utmaningarna från feminismen, utgör också en viktig bakgrund för att förstå de aktuella ledarskiftena inom rörelsen. Jag har lyft fram en del kritiska synpunkter, som att de teoretiska utgångspunkterna hade kunnat integrerats mer, och att den empiriska undersökningen härigenom kunde ha urvunnits teoretiska poäng. Jag har också efterlyst en tydligare inplacering av resultaten i ett forskningsläge och en mera genomarbetad contextualisering. Detta oaktat har Petra Paulis avhandling förtjänster som en spännande och läsvärd avhandling och ett viktigt bidrag till bland annat den arbetarhistoriska forskningsfronten. Därför kommer avhandlingen säkert att diskuteras också i andra sammanhang än de rent akademiska.